

АВАНГАРДНИ ЧАСОПИС ДАН:
УРЕДНИКОВАЊЕ КСЕНИЈЕ
АТАНАСИЈЕВИЋ И СЛУЧАЈ
АНЂЕЛИЈЕ ЛАЗАРЕВИЋ¹

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: У раду се представља часопис *Дан* (1919–1920), основан у Београду непосредно након Првог светског рата. Часопис је у досадашњим истраживањима препознат као први авангардни периодик у српској књижевности. У раду се показује како је његов значај још очигледнији кад се смести на дијахронијску скалу часописа који му претходе и којима је окружен као што су *Књижевни Јуџи*, *Мисао* и авангардна периодика 20-их и 30-их година. Додатни значај часописа је препознат у његовој отворености према женском ауторству, тзв. феминистичности. У првом делу студије фокус је на авангардном аспекту часописа из перспектива историје периодике. У другом делу фокус је на његовој феминистичности. У овом контексту препознате су две значајне тачке које су предмет анализе: 1) уреднички рад Ксеније Атанасијевић и 2) прилози Анђелије Лазаревић.

Кључне речи: *Дан* (1919–1920), авангардни часописи, феминистични часописи, модернизам, Ксенија Атанасијевић, Анђелија Лазаревић

То је била једна мала кућа, у јорјованима и лаголежу.

Милош Црњански

У једној од малобројних студија посвећених часопису *Дан*, Недељко Јешић, након што је образложио несумњиви авангардни карактер овог периодика, у његовом завршном делу поставља питање: *По чему је Дан данас занимљив?* Наречену „занимљивост“ часописа Јешић образлаже управо његовом авангардном програмском оријентацијом која се најочитије огледа у текстовима књижевне критике, и закључује: „Ко жели да осети ту атмосферу првих послератних књижевних чарки, првих сукобљавања старог и новог у књижевности мора завирити у *Дан*, јер текстови о којима говоримо нису штампани на другом месту“ (Јешић 1973: 683). Затим констатује како *Дан*

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *ARSFID – History and identity of female artist in Serbian modern art – creating a source for scientific and artistic transposition* (Историја и идентитет уметнице у српској модерној уметности – креирање извора за научну и уметничку транспозицију), који финансира Фонд за науку Републике Србије, бр. пројекта 1010 и у оквиру Одељења Периодика у историји српске књижевности и културе Института за књижевност и уметност у Београду.

пружа „занимљиву слику како је започет и како је растао модернистички покрет у књижевности и уметности у послератном Београду и на теоријском и на стратешком плану“, да би пред крај поентирао како „многе крилатице и многи разлози против старе литературе имају корак у Дану“ (Исто: 684).

Чланак о коме је реч објављен је пре пола века у научном часопису *Књижевна историја*. Тада су актуелност и значај часописа *Дан* препознати у његовој пионирској улози у оквирима послератног модернизма и авангарде, односно у оквиру стварања нове књижевне парадигме која ће током две деценије након његовог оснивања постати централни ток српске и југословенске књижевности. Уз уважавање ових закључака, значај часописа *Дан* може се данас сагледати из најмање две нове перспективе. На првом месту његова улога се може описати из угла студија периодике, посебно авангардне. Други угао би била феминистичност² овог периодика и његов значај у контексту женске књижевности и различитих појавности женског ауторства, као и његовог удела у обликовању послератног модернизма.

Дан је почео да излази 1919. године (у јулу). Првобитно је замишљен као двонедељни часопис, али је убрзо почео да се појављује једном месечно. Прва четири броја часописа *Дан* изашла су као самосталне свеске, док од броја 5 и 6 наступају двоброји, и тако ће се појавити још три свеске до последње која обухвата бројеве 11 и 12, која излази у марту 1920. године. Иако се може рећи да је *Дан* први српски авангардни часопис и практично први књижевни часопис у Београду након рата, његово место у историји српске (књижевне) периодике се још прецизније може осветлити и контекстуализовати ако се он позиционира најпре уз *Књижевни Јуї*, који му претходи, затим уз *Мисао*, која се оснива непосредно након његовог гашења, те на крају уз авангардну периодику 20-их и евентуално 30-их година 20. века.

Књижевни Јуї, часопис основан у Загребу 1918. године, пре него што је рат званично и завршен, представља својеврсну претходницу међуратне југословенске штампе. Као први књижевни часопис у новоформираној југословенској држави, он је важно место испољавања нове генерације загребачко-београдских писаца. Сараднички круг *Књижевної Јуїа* и *Дана*, па и поетички и идеолошки *credo* ова два периодика, врло су сродни и било би корисно сагледати их компаративно. Како се *Књижевни Јуї* гасио с оснивањем и појавом *Дана*, и с обзиром на то да је *Дан* окупио већину некадашњих, махом београдских сарадника *Јуїа*, може се условно тврдити да је у трасирању послератне књижевности *Дан* био наследник загребачког часописа. Поред сарадника и поетике, *Дан* је попут *Књижевної Јуїа* штампао прилоге и ћириличним и латиничним писмом, што је још једна не само типолошко-формална већ и идеолошка повезница међу њима. С часопи-

2 О концепту феминистичности в. Милинковић 2022: 11–28, а о феминистичним часописима у историјској перспективи в. Исто: 29–95.

сом *Мисао*, пак, *Дан* такође дели сараднички круг и то превасходно у погледу сарадница које је окупио, али се разлизи у односу према књижевности на линији традиционално–прогресивно, односно конзервативно–авангардно. За разлику од *Дана* који је био претходница авангардних часописа и где су се први модернистичко–авангардни концепти обликовали, чиме се настојало указати на неопходан поетички раскид са старим поетикама, *Мисао* је током скоро дводеценијског излагања у међуратном периоду перципиран као конзервативан часопис, с изузетком две године током којих је уредничку позицију преузео Ранко Младеновић (в. Бараћ 2008). Међутим, улога коју је *Мисао* имала у контексту историје женске књижевности и феминистичких часописа чини овај периодик незаобилазним местом у савременим тумачењима женских поетика и ауторских фигура (Милинковић 2022). Такође, трећа линија у коју се *Дан* укључује контекстуално и дијахронијски јесте корпус авангардне периодике – *Дан* је био централно место престојавања и окупљања авангардиста и модерниста након рата и из њега проистичу магистралне линије модернистичко–авангардне периодике која ће свој пун замах имати током 20-их и 30-их година. С овим часописима *Дан* дели не само поетичке постулате уредничких политика већ и кратак век трајања, што је за већину ових листова било карактеристично својство.

У импресуму првог броја *Дана* очитују се важни елементи часописа. Као уређивачки одбор потписани су Доброслав Јевђевић, Илија М. Петровић, Ксенија Атанасијевић и Никола Богдановић. Према каснијим сведочењима Милоша Црњанског, *Дан* је био идеја Илије М. Петровића, који је у Доброславу Јевђевићу нашао финансијера часописа. Недељко Јешић наводи да је Доброслав Јевђевић дао структуру часопису те су због његове замисли укључени и чланци из области политике и културе. Идеја Илије М. Петровића била је да уређује часопис који ће бити посвећен искључиво књижевности и уметности, али је због финансијске потпоре морао направити компромис и проширити програмску концепцију часописа. *Дан* је физички био стационаран на две локације: редакција је била у Београду у „једној малој кући у јоргованима и ладолежу“ (Црњански), у улици Краља Милана, док је администрација и штампа била на Петроварадину у Новом Саду. Обе ове адресе наведене су у импресуму часописа, а топоними Београд и Нови Сад штампају се и на предњој корици часописа, као део графике и илустрације насловнице. О оваквој позиционираниости часописа говори се као о његовој располућености (Нешић 1973: 654) између два културна центра, али и два културна модела и наслеђа: београдског (с обележјима вишевековног отоманског наслеђа) и новосадског (тек ослобођеног од аустроугарске власти), који само што су постали део исте државе.³

3 Ова два топонима Београд/Нови Сад штампани су на насловним странама већине бројева као део насловне графике, чиме је потенцирана двоцентрична позиција ча-

Иако је чињеница да је часопис имао две адресе сигурно отежавала техничке послове у његовој припреми, штампи и дистрибуцији, рекло би се да је друга располоућеност извесно маркантнија. Наиме, пренапрегнутост *Дана* постаје најочитија у поређењу идеолошко-политичких, тиме и поетичких ставова, као и животних начела и судбина његових оснивача. На једној страни налази се Доброслав Јевђевић, финансијер часописа, контроверзна личност која почиње као револуционар и припадник Младе Босне, да би доследно гајећи и следећи националистичке идеје, завршио као истакнути четнички војвода, који је након Другог светског рата емигрирао у Рим где је и умро и сахрањен (1962). На другој страни је Илија М. Петровић, студент Београдског универзитета, креатор часописа, будући револуционар и комуниста, који је напустио часопис због школовања у Америци, да би затим током Другог светског рата био ухапшен као члан Народноослободилачког покрета, и то баш од стране четника, и убијен у бањичком логору (1942).⁴ Непомирљивост две главне фигуре часописа готово цинично одјекује у њиховим политичким и етичким изборима, као и расплетима и епилозима њихових живота.

Нешић овако експлицира однос часописа и Јевђевићеве улоге у њему:

за судбину овог часописа свакако је била пресуднија чињеница да је зависио од личних претензија и комбинација једне личности. Наиме, то колико ће часопис живети, у ком ће обиму и у каквој техничкој опреми излазити, и вероватно још много штошта зависило је од његовог финансијера-власника Д. Јевђевића, човека који ће после *Дана* улазити у многе мутне и прљаве активности, које је за време Другог светског рата „крунисао“ улогом четничког војводе и сарадника окупатора (Нешић 1973: 654).

Док је власник/финансијер часописа⁵ све време био исти, редакција *Дана* је трпела низ измена за непуну годину колико је часопис излазио. Неколико промена је важно поменути јер су имале утицај на функционисање часописа и на садржај који је објављиван.

Највећа промена догађа се у броју 7–8 (октобар 1919). Тада из редакције излазе и Илија М. Петровић и Ксенија Атанасијевић. Илија М. Петровић одлази у Америку на студије енглеске књижевности, а

сописа. Овај поступак се може тумачити и као политичка порука, односно политички гест у контексту придруживања Војводине Србији, односно Краљевини 1918. године. Подсећања ради, Велика народна скупштина на којој је донета одлука о отцепљењу од Аустроугарске монархије, а о припајању Србији одржана је крајем новембра 1918. године. *Дан* почиње да излази у јулу 1919. године, дакле ни годину дана касније.

4 О Илији М. Петровићу Минић 2015. и Димитријевић 1969. Будући да је рођен у Пожаревцу, народна библиотека овог града чува његово име у свом називу.

5 Доброслав Јевђевић се потписивао као власник и одговорни уредник часописа. У првом броју само као одговорни уредник, а од другог броја и као власник. У броју 7–8 Јевђевић остаје на позицији власника, док се као одговорни уредник потписује Мирко Савић. У последњем броју нису потписани ни власник ни одговорни уредник.

Ксенија Атанасијевић почетком 1920. године одлази у Женеу. Број 5–6 је последњи у коме су ова два имена присутна у импресуму часописа. Од свеске 7–8 Милош Црњански постаје део уредништва часописа. Такође, важну измену чини и спецификација уредниковања која наступа од овог тренутка. Уреднички посао се дели на сегменте: уредник књижевне рубрике је Милош Црњански, за уметнички део су задужени Петар Добровић и Жарко Васиљевић, за научни део Никола Богдановић, док политички део (оčekивано) уређује Доброслав Јевђевић. Тако се од колективног уредничког одбора стигло до индивидуалних уредничких фигура.

Већ први број часописа садржи неколико занимљивих тренутака. Најпре, ту је приказ загребачког часописа *Пламен*, који се може тумачити као својеврсни програмски *credo* часописа *Дан* (Нешић 1973: 658–660). Сем што овај чин показује уобичајену часописну праксу и културу да се приказује и прати актуелна периодичка продукција, овај чланак поетички усмерава часопис у правцу *новој* у књижевности. Иако први број *Дана* има и уводник који је написао Доброслав Јевђевић, и у коме је требало саопштити програмска начела часописа, с правом се приказ *Пламена* узима као његов програмски текст.

Други сегмент на који треба скренути пажњу у првом броју јесте чињеница да се у њему већ види недвосмислена феминистичка оријентација часописа. Попут сродног *Књижевної Јуїа*, који се пак поетички наслања и проистиче из *Босанске виле*, још једног значајног феминистичког места, и *Дан* је првим бројем установио праксу будућих бројева која се тиче отворености за женско ауторство.⁶ У првом броју објављени су прилози Јелке Лукић, Милице Бешевић и Ксеније Атанасијевић. Већ у наредном броју штампају се прилози Анице Савић Ребац.

У часопису *Дан* за свега непуних годину дана прилоге су објавиле Јелка Лукић, Ксенија Атанасијевић, Милица Бешевић, Аница Савић Ребац, Анђелија Лазаревић, Јела Спиридоновић Савић.⁷ Практично све ове ауторке, с изузетком Милице Бешевић и Јелке Лукић (чија се песма у *Дану* објављује постхумно), представљају *сам* врх женског ауторства међуратног периода и све ће оне поред других бројних места објављивати и у поменутом часопису *Мисао*. Кад је о свескама *Дана* реч, само број 5–6 не садржи прилог женске литературе или текст који се тиче женске књижевности.⁸ Како је пре-

6 О женском ауторству у *Књижевном Јују* в. Милинковић 2021.

7 За детаљну библиографију в. Обрадовић 2021. О прилозима женске књижевности у часопису *Дан* Обрадовић, Миљановић 2021.

8 У броју 7–8 нема текстова женске књижевности, али су објављена чак три приказа о књигама Исидоре Секулић. Иако нису сви позитивни и похвални, значајно је да се о књигама ове ауторке писало, што сведочи о њеној незаобилазној позицији у српској књижевности, али и о важној улози у конституисању авангардног дискурса на Словенском Југу. У овом броју Тодор Манојловић је критички представио збирку *Из про-*

цизна Јешићева анализа показала, у корпусу књижевних прилога у *Дану* процентуално је најзаступљенија поезија. Назначеном тренду доприносе и ауторке јер све, с изузетком Ксеније Атанасијевић, у овом часопису објављују поезију, и то или лирске песме или песме у прози, односно прозаиде. Такође, како је иста анализа⁹ показала, у већини ових песама уочљиво је усвајање авангардно-модернистичких поступака који се најочитије огледају у формалним карактеристикама попут коришћења слободног стиха. Такође, присуство прозаиде је део корпуса модернистичко-авангардних стратегија писања пошто ова форма на границама жанрова доприноси дестабилизацији утврђених књижевних образаца и „модернизацији и ослобађању кратких прозних жанрова од традиционалних конвенција“ (Стојановић Пантовић 2012: 93). У том смислу значајно је присуство прилога Анђелије Лазаревић. Такође, управо се на примеру ове ауторке укрштају две тачке из којих се црпи савремена релевантност часописа: авангардност и феминистичност, због чега ћу њене прилоге касније и појединачно анализирати.

Како је речено на почетку, *Дан* је значајан у контексту авангардне поетике. Поред већ наведених аргумената, за ту тезу важно је још нешто. Дакле, *Дан* је први београдски часопис основан с намером да промовише нове авангардне тенденције. Како историја периодике и историја књижевности показују, авангардни часописи најчешће су били производ групе: они су простор/полигон који одређена група поетички сродних писаца користи како би промовисала и пласирала сопствену књижевност. Иако то формално у *Дану* није истакнуто, и премда је утврђено да је овај часопис био замисао Илије М. Петровића, чини се да је могуће, посебно с преузимањем уредничког посла у области књижевности од стране Милоша Црњанског, часопис повезати с *Групом Уметника*, о чему у свом чланку о послератној књижевности, па тиме и о *Дану*, пише сам Црњански.

шлосџи, а Доброслав Јевђевић и Михаило Михаиловић (потписан као И. Световски) роман *Ђакон Бојородичине цркве*. Жарка Свирчев у тексту о часопису *Женски свијет/Јујославенска жена* наводи у контексту односа тог часописа и Крлежиног *Пламена* да је: „Доброслав Јевђевић објавио оштру и негативну критичку оцену *Ђакона Бојородичине цркве* (роман је позитивну рецензију добио у *Јујославенској жени*) привилегијући у вредносном смислу маскулинистички дискурс“ (Свирчев 2015). Иако је ова констатација тачна, треба узети у обзир да је критику написао баш Доброслав Јевђевић, те да на основу ње не треба умањити наклоност часописа *Дан* женском ауторству. О приказима књига Исидоре Секулић, као и о целокупној критици у часопису писао је Недељко Нешић. Како Нешић наводи, критике Доброслава Јевђевића и Михаила Михаиловића о овој књизи „по изложеним схватањима књижевности, али и по тону у потпуности одударују од програмске линије часописа“ (Нешић 1973: 666) и управо, како даље тврди Нешић, ова два приказа једне књиге, односно три приказа књига истог писца у једном броју сведоче о уредничкој конфузији и стихичком уређивању појединих сегмената часописа.

9 Нешић у свом чланку доноси табеларни приказ заступљених поетских прилога и прегледно приказује коришћење слободног стиха (Нешић 1973: 673–674).

Црњански најпре реконструише услове у Београду након рата и наводи да је први покушај обнове књижевног живота био „мали листић, чини ми се свега два броја *Нове Свейлосџи*“. О покретачу овог часописа Црњански пише: „Један добри мали човечуљак (песник Воја Кујунџић, сада, чини ми се, судија негде у унутрашњости) излазио је из кафане ‘Три Сељака’ и одушевљено агитовао за прозу и поезију тог часописа“ (Црњански 1991: 31). Након *малој листићу* *малој човечуљка* покренут је *Дан*, који је, како Црњански наводи, „почео на Универзитету“. Група младих људи на тек обновљеном Универзитету (мај 1919) организовала је покретање овог часописа. Заједничко члановима ове групе било је да су „претурили преко главе окупацију“ (Исто: 32), а њихов вођа је био Илија М. Петровић. Ову групу младих људи Милош Црњански директно доводи у везу са „свакидашњим друштвом књижевника код Москве које је створило Групу Уметника“. Једно време су *Дан* и *Група Уметника* паралелно постојали, да би након гашења *Дана*, неформална *Група* наставила да постоји још неко краће време.¹⁰ Део књижевне секције овог уметничког кружока били су, поред Црњанског, и Сибе Миличић, Иво Андрић, Тодор Манојловић, Сима Пандуровић, и условно Станислав Винавер.¹¹ За ову уметничку групу Црњански каже да је „после Рата, прва имала нов стих и нову прозу. Њене су вечери пробудиле измучени Београд, расејале нове интенције књижевне, сликарске, скулпторске, отпочеле, једном речју, једно ново доба, које називам послератним“ (Исто: 36). Како су сви ови аутори истовремено били сарадници *Дана*, овај часопис се из данашње перспективе може посматрати и као њихово неформално гласило или барем као место на коме су се ове нове књижевне интенције манифестовале, обликовале и промовисале. У том смислу *Дан* стаје у линију свих оних авангардних часописа око којих су се окупљали поетички сродни књижевници и уметници уопште, односно оних часописа који су готово манифестно промовисали нове поетичке парадигме.

Друга перспектива из које се може читати значај часописа *Дан* јесте женско уредниковање, као и женска књижевност. Наиме, *Дан* је једно од ретких места где се званично у оквиру уредничког одбора појављује женско име: Ксенија Атанасијевић је у првих неколико бројева потписивана као део уредничког тима. Иако Недељко Јешић претпоставља да је њена улога била симболична, чињеница да је била део тима је више од симболичног доприноса историји женског уредниковања на јужнословенским просторима. *Дан* се може окарактерисати као феминистички часопис, односно као платформа

10 Како Црњански наводи, због одласка бројних чланова у иностранство, *Група* је престала с радом до краја 1920. године. Дакле, надживела је *Дан* за неколико месеци.

11 За Винавера Црњански каже да се *Групи* придружио при повратку из Москве, те да је био „ужас тог стола“ и даље: „Група га је можда волела, члан јој није постао“ (Црњански 1991: 35).

унутар које је присутна начелна заинтересованост за женско стваралаштво, што доказују две чињенице: значајно квантитативно и квалитативно присуство текстова женског ауторства и женско уредниковање. Због знатног броја прилога женске књижевности и проминентних ауторских имена, међу којима су Аница Савић Ребац, Анђелија Лазаревић и Јела Спиридоновић Савић, уредниковање Ксеније Атанасијевић делује још значајније, посебно из данашње перспективе, кад смо осветлили и осветили одређене концепте, појмове и парадигме. Укрштањем свих елемената феминистичности додатно се осветљава и увећава значај сваког од њих, па тако и присуства Ксеније Атанасијевић као једне од уредничких фигура у овом часопису. Ова чињеница је још вреднија за историју српске књижевне периодике, и посебно за женску књижевност и културу, јер је током читавог међуратног периода женско име у уредничком тиму књижевног часописа готово непостојећа појава. Уз ово краткотрајно, али значајно, уредниковање Ксеније Атанасијевић у *Дану*, могуће је навести још Исидору Секулић у новој серији *Српској књижевној илустрацији* и ту би се списак женских уредничких фигура у књижевним часописима завршио. Ситуација није нимало боља ни кад се загребе у прошлост. Поглед у историју српске књижевне периодике пре Првог светског рата, сем опет Исидоре Секулић у редакционом одбору *Босанске виле* током 1914. године, не доноси више ниједно женско уредничко име, па се тако испоставља да је Ксенија Атанасијевић једна од две жене у уредништву сваког књижевног часописа до почетка Другог светског рата.

Како је поменуто, први број с прилозима ауторки указује на феминистичност часописа, али показује и допринос Ксеније Атанасијевић његовом уређивању. Један део одговора на питање како се Ксенија Атанасијевић нашла у уредничком тиму часописа може се пронаћи у њеним „везама“ с Илијом М. Петровићем. Рената Минић, ауторка биографске студије о Илији М. Петровићу, наводи да је он био рођак Ксеније Атанасијевић (Минић 2015:217).¹² Њена биографкиња Љиљана Вулетић не наводи ову везу, али овако коментарише ангажман у часопису: „Године 1919. са књижевником и преводиоцем Илијом М. Петровићем покреће у Београду *Дан*, први српски часопис који се појавио после рата“ (Вулетић 2005: 30). У овом коментару се инсинуира да Ксенија није била само чланица уредништва, већ је и учествовала у осмишљавању и покретању часописа.

Према до сада истраженим часописима, ово учешће Ксеније Атанасијевић у уређивачком одбору часописа који није женски/за жене/феминистички је, након предратног ангажмана Исидоре Се-

12 Рената Минић ову констатацију наводи успут: „Већ као дете, почео је да исказује своју жељу за самосталношћу и да прави селекцију између важних и мање важних по њега ствари – занемаривао је часове виолине и латински, а вредно учио француски и немачки, а касније и енглески са рођаком Ксенијом Атанасијевић“ (Минић 2015: 317, подвлачење моје).

кулић у *Босанској вили*, први наредни такав случај у српској књижевној периодици. Иако су ауторке од краја 19. века, а посебно у првој половини 20. века чиниле значајан део књижевног, уметничког и уопште културног живота *Словенској Јуџи*, чини се да је један од најнепроходнијих путева водио кроз уредничке стазе књижевних часописа. Ти простори су још дуго остали крајње маскулинизовани. Наиме, питање женског уређивања часописа и учешћа у креирању периодике је веома сложено и разгранато. Начелно, овај феномен би се могао посматрати на две линије: 1) учешће жена у штампи која није била женска или номинално намењена женама и 2) уређивање женских/феминистичких часописа. У оба случаја на позицији одговорне уреднице због законске регулативе није могла бити жена. Међутим, жене су проналазиле различите облике учешћа у периодичком животу, било кроз (не)дискурзивне стратегије уређивања (в. Свирчев 2021), било формирањем књижевних одбора који су суштински уређивали часописе док је одговорни уредник (мушкарац) био само симболично потписиван (на пример, часопис *Женски њокреј*). Правећи пресек уредница до 1913. године Јелица Беловић Бернаджиковска у алманаху *Српкиња* наводи пет уредничких имена: Милица Томић, Зорка Ховоркова, Катарина Холецова, Стоја Кашиковић и Зорка Лазић (*Српкиња* 1913). Овим именима потребно је придружити и саму Јелицу Беловић Бернаджиковску, која је била уредница темата у часопису *Зора* и уредница алманаха *Српкиња*.¹³ Наведене уреднице показују различите облике уређивања часописа, међутим, ниједно од ових сјајних уредничких имена није било потписано у уредништву примарно књижевног часописа.¹⁴ Све оне су деловале најчешће захваљујући личним прегнућима, унутар женског простора, градећи сопствене уредничке нише чији је фокус био, најшире дефинисано, на женској култури. Дакле, готово све наведене ауторке уређивале су часописе намењене женској читалачкој публици.¹⁵ До појаве часописа *Дан*, а затим целог корпуса феминистичке штампе током међуратног периода, у ових неколико имена

13 Кад се унеколико прошири опсег изван данашњег српског географског простора, као значајна уредничка имена требало би поменути Зофку Кведер, уредницу словеначког часописа *Domači prijatelj* (1904–1915), а затим, још важније, *Ženskog svijeta/Jugoslavenske žene* (1917–1920), као и Марију Јурић Загорку у Загребу.

14 Стоја Кашиковић је, како најновија истраживања показују, била веома значајна и незаобилазна уредничка фигура *Босанске виле*, али је за књижевну историју доскоро била апсолутно невидљива, па се поводом њене улоге (у овом часопису) концептуализује парадигма *невидљиве уреднице*, односно управо поводом Стоје Кашиковић, артикулисано је једно од првих места недискурзивног(женског) ауторства, што ће као концепт објаснити позицију Анушке Мицић у међуратном периоду у случају часописа *Зенић* (Свирчев 2021).

15 Изузетак од овог правила јесте случај Зорке Лазић која је након смрти мужа наследила његов часопис *Врач*. Међутим, овде није реч о књижевном, већ о сатиричном часопису и улога Зорке Лазић је посве другачија од њених колегиња која нису по породичној/брачној линији наслеђивале часописе.

исцрпеле би се женске уредничке фигуре уопште.¹⁶ Због оваквог пресека, кад је о женском уредниковању реч, изузетно је значајна чињеница да се макар и на кратко Ксенија Атанасијевић нашла унутар уређивачког тима првог послератног и првог српског авангардног периодика, што је часопис *Дан* био.

Нешић пак њену улогу проглашава симболичном, наводећи да није имала „активног удела у уређивању часописа“ и аргументујући такву оцену чињеницом да је Ксенија Атанасијевић објавила само један прилог и то у првом броју (Нешић 1973: 657). Међутим, симболичност њене улоге се може само условно оценити као тачна, јер Ксенија Атанасијевић, најпре, није објавила само један прилог,¹⁷ а потом и зато што се њен ангажман не може исцрпети само у ономе што је штампано као уско формално гледано њен текст.

Наиме, у пионирском броју часописа Ксенија Атанасијевић практично уводи песникињу Јелку Лукић на његове странице. Након што је на скоро целе две стране штампана њена песма „Мистична романса“, иза ње следи и белешка. Овај текст је потписан иницијалима К. А., али је потпуно оправдано закључити да је реч о Ксенији Атанасијевић.

Садржај белешке у целини гласи:

Јелка Лукић, студенткиња филозофије. Умрла је 1916. г. у 22-гој години живота. Оставила је доста песама, у којима се види њен несумњиви песнички таленат, и које ће ускоро бити објављене у збирци. Сарађивала је на новосадском часопису *Жена*, а годину дана пред смрт изашле су у *Делу* две од најлепших њених песама *Екстаза* и *Враћање моме Браши*. (*Дан* 1/1919: 4).

Поступак Ксеније Атанасијевић и одлука да објасни ко је Јелка Лукић не исцрпљује се искључиво у некролошкој функцији, већ је јасан феминистички гест који има прецизан циљ – сачувати женско стваралаштво од заборавља. Јелка Лукић је по свој прилици колегица са студија филозофије и вршњакиња Ксеније Атанасијевић (која је 1894. годиште и која је 1916. године такође имала 22 године). Како је Јелка преминула 1916. године, усред рата, највероватније није било начина да се непосредно након смрти објави некролог, па Ксенија Атанасијевић користи прву прилику и могућност да то учини. Ксенија такође оставља трагове којима евентуално заинтересованом читаоцу помаже да пронађе текстове ове песникиње, наводи часописе *Жена* (ур. Милица Томић) и *Дело* и најављује Јелкину збирку

16 Зорана Симић о уредницама међуратне феминистичке штампе је написала докторат *Уреднице периодаике у Краљевини СХС/Југославији: биографски, књижевностиориски и психолошки аспекти*. Неки резултати њених истраживања су презентовани у Симић 2021а и Симић 2022.

17 Како библиографија часописа показује, а преглед часописа доказује, Ксенија Атанасијевић је објавила једну приповетку, један приказ из два дела и једну белешку (в. Обрадовић 2021).

песамa. Према *cobiss* евиденцији, ова збирка никад није објављена, а тренутно једини резултат у овој бази који стоји уз Јелкино име је управо „Мистична романса“ из часописа *Дан*. Нажалост, у овом тренутку није могуће реконструисати даљу биографију ове песникиње, али је свакако барем у микротачки књижевне историје, њено име, управо захваљујући Ксенији Атанасијевић, остало сачувано (па тако и уведено у библиотечку евиденцију).

Ксенија Атанасијевић у истом броју објављује и необичан прилог „Елегија о белој девојчици“, што је уједно и једна од њених првих објављених прича. Прве приче она објављује у *Југославенској жени* (ур. Зофка Кведер).¹⁸ „Елегија о белој девојчици“ је (авангардни) текст граничног жанра, који стоји на размеђи приповетке и прозаиде. Љиљана Вулетић коментарише да је Ксенија Атанасијевић у *Дану* објавила прозу, али да већ тада „напушта писање уметничке прозе и окреће се текстовима филозофске садржине“ (Вулетић 2005: 30). Иако овај текст није нешто по чему је Ксенија Атанасијевић позната, његова ревитализација се догодила у нашем времену. Наиме, књижевник Зоран Пеневски написао је роман о животу Ксеније Атанасијевић с истоветним насловом (*Елегија о белој девојчици*, Лагуна, 2023). Аутор романа у једном од интервјуа каже како је прича Ксеније Атанасијевић оквир унутар кога је сместио приповедање о њеном животу:

Роман је структурно постављен као читање њене прве (или бар једне од првих) објављених прича „Елегија о белој девојчици“ (за коју верујем да је настала на основу стварног догађаја), која је пренета у целости као оквир, па се чини да је сваки пасус те приче наслов одређеног поглавља.¹⁹

Роман је конципиран тако да свако поглавље отвара један сегмент Ксенијине приче, на основу кога се затим у поглављу приповеда, док се у прошком делу романа уводи и часопис *Дан*:

Устала је и пошла ка полици са магацинима и књигама. Извлачи танак повез бледожутих папира. Гледа корице. *Дан, часопис за литературу и културне проблеме*. Јул 1919. Отвара га и долази до шесте странице. Наслов приче је ЕЛЕГИЈА О БЕЛОЈ ДЕВОЈЧИЦИ (Пеневски 2023: 8).

Чињеница да је књига објављена у комерцијалном издању код издавача с најразгранатијом књижарском мрежом охрабрује да ће подсећање на прве радове Ксеније Атанасијевић и на часопис *Дан* пробудити барем у неком од читалаца радозналост и инспирисати га да се упусти у књижевно-историјско путовање и евентуално прелиста и *сâм* часопис.

18 Реч је о прилозима из 1918. године „Завршни дијалог“ (*Jugoslavenska žena*, 5/6: 248–249) и „Dvije skice“ (*Jugoslavenska žena*, 10: 412). Важно је истаћи да Ксенија Атанасијевић објављује прве приче у феминистичком часопису.

19 <https://www.laguna.rs/laguna-bukmarker-zoran-penevski-nema-estetike-bez-etike-unos-23660.html>

Приповетка објављена у *Дану* је приповетка о смрти: о смрти беле девојчице у болничким условима, о достојанствености њене смрти и о њеном претварању у анђела. Приповедачица сведочи овом догађају: приповедачко ја све време стоји са стране и посматра начин на који „јунакиња“ приче умире. Таквим поступком кристалише се централна тема ове кратке приче, а то је доживљај приповедачице и њена размишљања, док је смрт повод за њих. Зоран Пеневски, како видимо, претпоставља да је реч о стварном догађају, што је могуће и вероватно, посебно кад се уважи контекст и хронотоп објављивања ове приповетке. У тексту о женском стваралаштву у *Књижевном Јују*, темпорално и поетички сродном часопису, показала сам да значајан тематски круг приповедака представљају приповетке о смрти (Милинковић 2021). Овакав тематски фокус директна је последица непосредно окончаног Првог светског рата и преплављености страдањима и умирањем које је ратни сукоб произвео. Микротопос болничке собе који овде ауторка користи такође је један од главних приповедних простора у књижевности која настаје непосредно након рата. Оваквим прилогом Ксенија Атанасијевић се поетички укључује у један од главних тематских токова послератне књижевности. Такође, не може се не приметити да су два главна доприноса Ксеније Атанасијевић *Дану* у његовом првом броју везана управо за смрт: „некролог“ Јелки Лукић и *Елеија о белој девојчици*, кратка прича с темом умирања.

Највише прилога, кад је о ауторкама реч, у овом часопису објављују Аница Савић Ребац и Анђелија Лазаревић. Аница Савић Ребац је објавила четири песме и један текст о Милутину Бојићу, док је Анђелија Лазаревић објавила једну песму и две прозаиде. Појава Анице Савић Ребац је донекле очекивана, она је песникиња која у том тренутку већ годинама објављује у различитим часописима, док је име Анђелије Лазаревић овде (релативно) ново. За присуство обе ауторке оправдано је претпоставити да је „заслужан“ Милош Црњански.

Пре Првог светског рата, односно пре ових прилога у *Дану*, Анђелија Лазаревић је штампала једну песму у *Цариградском гласнику* (1904).²⁰ Након тога не објављује, да би непосредно пред покретање *Дана* објавила приповетку у *Књижевном Јују*.²¹ Током 1919. године паралелно објављује у *Дану* и *Књижевном Јују*, а од 1920. године искључиво објављује у часопису *Мисао*, с изузетком песме „У ноћи“, која је штампана у последњем броју *Дана*.

Њена појава у часопису *Дан* је посебно значајна, и у контексту самог часописа, и у контексту женске књижевности. Наиме, реч је о њеним најранијим радовима, о прилозима који су објављени једино

20 Реч је о песми у броју 29, од 16. јула 1904. године.

21 Кратке приче „Две ватре“ и „Посета“ објављене су током 1919. у *Књижевном Јују*.

у овом часопису, све док (тек) 2011. године нису инкорпорирани у књигу сабраних текстова.²² Анђелија Лазаревић је са својим квантитивно невеликим опусом једна од најзначајнијих ауторки српске модернистичке књижевности. У *Дану* дебитује с два прилога у броју 7–8, где је Милош Црњански први пут потписан као уредник књижевног дела. Црњански у својим сећањима на послератне године пише:

Из тог пролећа године 1919, (...) сећам се још двеју девојака (обе мртве), ванредних у свом одушевљењу за књижевност, ванредних уопште. Једна је била сестра С. Пандуровића, мој друг на универзитету, са којом сам се много препирао о слободном стиху, а друга, Анђелија Лазаревић, кћи Лазе Лазаревића, којој сам често одлазио и коју сам скоро силом навео да штампа своје стихове и прозу (Црњански 1991: 31).

Милош Црњански и Анђелија Лазаревић су се дружили²³ и сигурно је њихово познанство утицало на штампање њених песама у часопису *Дан*.²⁴ Без обзира на познанство које је свакако олакшало објављивање ових прилога, потребно је подсетити се да су значајну културну климу послератног Београда чиниле управо младе жене које су своје прве радове објављивале у тадашњој периодици и које су затим биле значајан културно-књижевни „капитал“ међуратне књижевности, међу којима је једно од најбитнијих имена управо име Анђелије Лазаревић. Наиме, након прекида у књижевном животу који доноси Први светски рат, прва значајнија књижевна платформа био је, како смо видели, часопис *Књижевни Јуј*. У овом новооснова-

22 И овај случај показује да је тачна тврдња Нешића из 1973. године да већину текстова објављених у *Дану* можемо само ту и читати.

23 Зора Симић Миловановић, ауторка монографије о српским сликаркама, наводи да се у кући Анђелије Лазаревић често окупљало књижевно-уметничко друштво: „Присуствовати скуповима младих књижевника и уметника у Анђелијиној кући, причају њени савременици, били су заиста часови правог културног освежења на којима је ведрa душа Анђелијина узимала дивнога полета. Она без њих није могла. У тим часовима уз музику, песму и културну критику, и чај – остајало се дуго и све спољне и унутарње лично заборављало се“ (Симић Миловановић 1938: 38–42). Могуће да управо на ова окупљања мисли Милош Црњански кад наводи честе одласке код Анђелије. Такође је могуће да су ова окупљања у Анђелијиној кући била још једно неформално удружење попут *Групе Уметника* у хотелу Москва, што може даље да води претпоставци да су међуратним књижевним групама ауторке доприносиле не само сопственим прилозима већ и активном логистичком подршком.

24 Поред наведеног сећања на Анђелију Лазаревић, Црњански је и у часопису *Демократија* објавио чланак „Једна мала ренесанса“ о Анђелији Лазаревић и Наталији Цветковић: „чудио сам се да нам се не рађа уметник који би везао своју душу за везове народне и ћилимове наше проткане девојачком душом и страшним притајеним боловима жене. Тада сам чуо о Анђелији Лазаревићевој и Наталији Цветковићевој. Почело је то за време окупације. Мала и мила г-ђица Цветковићева, и висока и озбиљна Анђелија Лазаревићева, малале су фирме. То свакако није весела ствар особито не за ђака парижког али је требало хлеба. Узеше ћупе сељачке, оне познате катрањаче и ишараше их шарама ћилимова наших, ћилимова које гледамо тако равнодушно а у чијим су шарама извезене толике песме пуне мириса усева и села наших. [...] Анђелија Лазаревић и Наталија Цветковић пренеле су шаре наших ћилимова на ћупе. Идеја треба да се чује, треба да се види. Она је свежа, интимна, женска“ (нав. прем. Хаџић 2011: 157).

ном београдско-загребачком књижевном магазину догодио се сусрет предратне и међуратне књижевности и кад је о ауторкама реч. *Књижевни Јуї*, основан док је рат још увек званично трајао, окупио је значајне ауторске гласове раног модернизма, које је окупљала *Босанска вила* непосредно пред рат и прва серија *Српскої књижевної іласника*, попут Исидоре Секулић и Милице Јанковић које су своје дебије и значајна остварења имале у периоду пре 1914. године. Из тог разлога *Књижевни Јуї* представља својеврсну копчу између најмодернијих гласова предратне књижевности и међуратног модернизма и авангарде. Како се књижевни и културни живот полако обнављао и у Београду, обнављала се и часописна сцена, па су ауторке, посебно из Србије, гравитирале ка београдској штампи. Прва платформа је свакако био *Дан*, а затим се као значајан простор за обликовање женске књижевности гради и одржава часопис *Мисао*, такође покренут 1919. године, али на њеном крају, у новембру. Како је *Дан* желео да промовише књижевност младих, овде су се нашли прогресивнији модернистички текстови, а незаобилазне су биле ауторке које су имале значајан удео у послератним књижевним тенденцијама.

Анђелија Лазаревић је повезана с поменутиим часописима и на њеном примеру се јасно уочава ова могућа трајекторија женског стваралаштва кроз периодику. У предратном периоду била је у преговорима с Јованом Скерлићем како би објавила своју чувену приповетку „Лутања“ у *Гласнику*. Међутим, иако је штампање било скоро договорено, неочекивана Скерлићева смрт, а затим и ратни сукоб ову намеру осујећују. Након рата Анђелија Лазаревић објављује у *Књижевном Јују*, потом у *Дану*, а затим доследно у часопису *Мисао*. Карактеристично за ову књижевницу јесте да је све њено стваралаштво остало у периодици. Тек је постхумно објављена њена прва књига *Паланка у њланини и Лушања* (1926), а затим скоро 90 година касније Зорица Хаџић прикупља све њене текстове и у едицији *Сойсївена соба* издавачке куће Службени гласник објављује књигу сабраних списа *Говор сїввари* (2011).

Први прилог Анђелије Лазаревић у *Дану* јесте песма „Меланхолија“ (*Дан* 7–8/1919: 110).²⁵ Реч је о релативно краткој песми састављеној из две октаве, где последња два стиха у обе строфе, понављајући се с мањим изменама, представљају рефрен. У овој песми Анђелија Лазаревић већ насловом упућује на једну од главних тема међуратне епохе, а ту тему разрађује смештајући меланхолично стање песничког женског ја у сиви јесењи пејзаж. Овакав поступак Зорана Симић повезује с елементима имајизма у поетици Анђелије Лазаревић. За овај уметнички правац, између осталог, карактеристично је и посредно приказивање осећања пределима, односно укидање граница између поетског простора и онога ко тај простор доживљава. У конкретном случају осећање меланхолије, предста-

25 Сви цитати из ове песме наводе се према овој референци.

вљено и као одлика природе и као карактеристика особе, јесте „неретко неодвојиво од квалитативно богате (...) пиктуралности, од својеврсних рудиментарних и спонтаних назнака имаџизма које се срећу у Анђелијиној поетици“ (Симић 2021: 55).

Управо се у поменутом рефрену читава померање и дијалектика песме. У првој строфи рефрен гласи: „О како бих радо заклопила очи/ Утонула тако у јесењи дан...“, док у другој строфи овај рефрен има једну значајну промену: „О како бих радо заклопила очи/ И нестала тако у јесењи дан“ (подвлачења моја). У овом кретању од „утонути“ до „нестати“ и у кретању од недовршености коју приказују три тачке до коначности означене тачком на крају ових реченица, догађа се и померање значења у строфама. Док је прва строфа посвећена осећањима меланхолије и туге која су обележја садашњости, а ведрина ипак постоји у сећањима на прошлост јер „све што је прошло и што добро беше/ Скривено у тузи подсећа на сан“, у другој строфи радости и доброте нема чак ни у сећањима. У другој строфи границе између планина и неба су се изгубиле и све је прекрио „једнолик и сиви veo“. У таквом пејзажу појављује се „смрт“, губе се и сан и ноћ, а изглед природе се изједначава са животом јунакиње, јер је „радост мртва, кад је очај жив“, те је све теже одредити где почиње пејзаж, а где престају осећања лирске јунакиње. Дакле, друга/ последња строфа доноси потпуно померање у сивило/очај/нестанак/ништавило које се експлицира жељом женског лирског гласа да нестане у сивилу јесењег дана. Меланхолија, која стоји у наслову ове песме, а градицијски је експлицирана у њеним строфама, није само једно од доминантних осећања послератне трауматизоване епохе, већ је централно осећање у текстовима Анђелије Лазаревић. Кад бисмо применили биографско тумачење, могли бисмо тврдити да је меланхолија била обележје и ње саме.²⁶ Такође, анализа других текстова женске књижевности ове епохе показује да је осећање меланхолије најчешће родно условљено, што се посебно читује у прози Анђелије Лазаревић (Милинковић 2022: 202–213).

Прозаида „Беле заставе“ (Дан 7–8/1919: 111)²⁷ доноси обраћање другом лицу „девојци“, и то оној девојци која има сандуке са спремом за венчање. И као што је у претходној песми постојало кретање од меланхолије до очаја, од живота у тузи до жеље за смрћу, тако се овде на самом почетку прозаиде девојка, у мирнодопско време, будућа невеста, трансформише у заштитницу куће пред непријатељем. Она је та која има моћ, а та моћ се огледа управо у њеној девојачкој спреми која сада треба да буде „застава“ која ће сачувати животе укућана. Бело невестинско платно и рубље у новим околностима

26 Анђелија Лазаревић је највећи део живота провела борећи се с бољашћу да би релативно млада у 41. години и умрла. О Анђелији Лазаревић в. <https://arsfid.edu.rs/bazarsfid/lazarevic-andjelija/>.

27 Сви цитати из ове прозаиде наводе се према овој референци.

треба да буду прва одбрана од непријатеља, треба да постану бела застава заштите сопственог дома како га „непријатељ не би обојио крвљу старог оца твог“. У контексту књижевности која се објављује непосредно након рата, а која је по свему судећи и врло вероватно настајала током ратних сукоба, Анђелија Лазаревић у овој прозаиди директно тематизује рат кроз фигуру непријатеља и брата који одлази на фронт, али и скицира једну од типичних ситуација у којој су се налазиле девојке/жене током окупације и ратних година: оне најчешће остају код куће са старим родитељима/децом док младићи/мужеви одлазе на фронт.²⁸ Овде се креира неколико упечатљивих слика као што су: „Свака кућа, крај пута, затворена је и нема, свака је навукла на се бели покров.“ Или: „Девојко, окити дом свој платном белим, да не би упорност твоју платила невиношћу својом“. Док је у песми „Меланхолија“, објављеној у истом броју, лирски глас био глас *главне јунакиње* песме, овде је песнички глас, глас који саветује треће лице. Такође, док је фокус у „Меланхолији“ био на осећањима, овде су осећања потиснута иза сугестивних слика и радњи, док су све емоције експлициране и згуснуте у реченици: „Два пута воде: једним путем је отишао твој брат, другима ће сићи непријатељ. Твоје су очи мутне од плача, ти не можеш ниједан да видиш.“ (подвлачење моје). Плач сугерише страх, забринутост, очај који су толики да доводе до осећања безизлазности, односно до тога да пута/изласка из ситуације нема. И као што се у претходној песми јунакиња кретала од утапања у пејзаж до потпуног нестанка у њему, овде се јунакиња помера од акције (претварање невестинског платна у белу заставу), до пасивности (плач и немоћ), а обе завршавају у истим тачкама песимизма.

Последњи прилог Анђелије Лазаревић у *Дану* јесте прозаида „У ноћи“ (*Дан* 11–12/1920: 195).²⁹ Реч је о најхерметичнијем прилогу од сва три из овог часописа, што га чини класичним модернистичким текстом. Модернизам ове прозаиде Зорана Симић тумачи на следећи начин: „Одсечна, ритмична, разломљена синтакса подупире модернистички импулс текста и његову вишезначност, упоредо са халуцинаторношћу, ноктуралношћу, нараторкиног доживљаја“ (Симић 2021: 54). Прозаида се отвара сугестивном сликом: „У ведрој, зимској ноћи ја чујем њихов крик и тражим да их видим“. Усамљеност и изгубљеност лирске јунакиње разрађују се у првој строфи, односно у првом пасусу прозаиде. Она је овде окружена крицима птица, а у белини снежне зимске ноћи не види никога, потпуно је сама, док је изнад ње само „студено, ведро, зимско небо“. Као што видимо, и овде је примењен поступак „утапања“ особе у пејзаж. Међутим, друга строфа/други пасус доноси преокрет, који се огледа у томе да лирско ја искорачује из себе и, као и у претходној про-

28 Анђелија Лазаревић је Први светски рат провела с мајком у избеглиштву у Прокупљу.

29 Сви цитати из ове прозаиде наводе се према овој референци.

заиди, обраћа се трећем, одсутном лицу. То треће лице је поново девојка, али је сада реч о недоступној особи која је, попут јата дивљих гусака, недостижна, неухватљива, загонетна: „Минула си и ти као јато дивљих гусака у ноћи, дивља као и оне, невиђена као и оне.“ Анђелија Лазаревић понавља већ коришћени књижевни поступак где су строфе/пасуси постављени дијалектички. Прва строфа садржи слику (зимска ноћ испуњена крицима дивљих птица) која је дата искључиво као слика за поређење и која у другом делу добија свој одговор и поенту. Други део доноси понављање слика зимског пејзажа и смештености усамљене јунакиње у њему. Њен глас чујемо, док је изнад ње и даље „само јасно, звездано небо“, а око ње „блистави снег“. Репетиција ноћног зимског пејзажа појачава његово значење, односно удвостручује усамљеност лирске јунакиње. У тумачењу овог текста Зорана Симић с правом примећује: „Репетиције, мотиви и пиктурални паралелизми из првог и другог пасуса уланчавају се у изразито згуснуто искуство суочавања са наглим одласком другог бића“ (Исто).³⁰ Као што је у „Меланхолији“ пејзаж био у служби приказивања депресије, тако је овде пејзаж огледало на коме се оцртавају усамљеност и чежња лирске јунакиње.

Коришћењем поетско-прозног облика, Анђелија Лазаревић се поиграва жанровским конвенцијама, што је један од типичних авангардних поступака. Прозаида је иначе карактеристична за авангардне књижевности јер омогућава отклон од миметичке прозне праксе (Стојановић Пантовић 2012: 93). У овим кратким и језгровитим текстовима какви су „Беле заставе“ и „У ноћи“, ауторка више наговештава него што објашњава. Међутим, захваљујући њиховој сликовитости иза свега неколико реченица читалац/читатељка може да реконструира низ слика и догађаја. Анђелија Лазаревић је овде изузетно вешто користила одлике прозаиде међу којима су најзначајније асоцијативност, нецеловитост, реторичност, тропичност, недовршеност (Стојановић Пантовић 2012).

За сва три прилога Анђелије Лазаревић заједнички је модернистичко-авангардни израз: ритмичност, језгровитост, умерена разломљеност синтаксе, фрагментарност, али надасве модернистички заокрет ка унутра, (ауто)рефлексивност, интимизам, као и гиноцентричност текста. Иако је реч о готово дебитантским прилозима, ови текстови су врло репрезентативни за стваралаштво Анђелије Лазаревић, не толико формално,³¹ већ пре свега пиктурално, по емотивном регистру и по поменутој гиноцентричности. Пејзажи које нам Анђелија Лазаревић слика у „Меланхолији“ и „У ноћи“ врло су сродни пејзажима њене прозе, осећања која *главне јунакиње ових*

30 Зорана Симић сугерише да се „у далеким обрисима“ може наслутити да је реч о суициду. Уколико и не прихватимо ово (радикално) тумачење, свакако да је реч о наглом и неочекиваном одласку/нестанку блиске особе.

31 Главни опус Анђелије Лазаревић представљају приповетке.

прилога описују идентична су емоцијама којима су опхрвани ликови из њених приповедака. С друге стране, ови прилози тематизацијом смрти, рата, одсуства, безизлазности, сродни су прилозима који се штампају првих година након рата, посебно онима из *Књижевної Јуїа*. Због тога су ова три прилога из *Дана* значајна двоструко: контекстуално у вези с послератном прозом и поетички у вези са стваралаштвом Анђелије Лазаревић. Њихов значај је и у томе што се уграђују у модернистичку (и авангардну) програмску концепцију часописа у коме се штампају, односно песма и прозаиде Анђелије Лазаревић наговештавају шта је то све ново у пионирским авангардним годинама што генерација ауторки и аутора окупљених око часописа *Дан* настоји да донесе и што ће тек донети у наредним деценијама југословенској књижевности.

Анализа часописа *Дан* потврђује важност и продуктивност истраживања периодике, чак и за теме попут међуратног модернизма и авангарде који се у „званичним“ канонским проучавањима перципирају начелно комплетно обрађеним. Рецентна истраживања фокусирана на женско стваралаштво показују колико простор и динамика часописа проширују досадашња књижевно-историјска и поетичка сазнања. Случај часописа *Дан* илуструје, на пример, неадекватност периодизацијског обичаја узимања једне књиге за граничник епохе. Овакав, у нашој науци устаљен и уобичајен приступ, у случају авангарде донекле кривотвори књижевно-историјска факта пренебрегавајући све процесе и појаве који су до те једне књиге довели. Такође, уколико у студијама авангарде кренемо периодизацијски од часописа као начелно сарадничких пројеката, уважавамо и саму колективистичку природу авангардних покрета. Часописи су својеврсне књижевне архиве и најадекватнији непосредни сведоци епоха и због тога у случају југословенских авангарди показују да су модернистичко-авангардне парадигме богатије за читав један слој женског ауторства. На тај начин нам се осветљавају до сада неуочени континуитети и(ли) синхронизитети. А све скупа нам омогућава научну проблематизацију утврђених наратива о послератном модернизму и авангарди. Због тога је важно истраживати и авангарду у периодици, како је насловљен један од кључних зборника о овој епохи (Голубовић, Тутњевић 1996), али је још важније истраживати часописе саме као кључна места за књижевно-уметничке обликотворне процесе.

ИЗВОРИ

Дан: часопис за литературу и културне проблеме, 1919–1920, Београд – Нови Сад.

ЛИТЕРАТУРА

- Бараћ, Станислава. *Авангардна Мисао*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2008.
- Вулетић, Љиљана. *Животи и мисао Ксеније Аћанасијевић*. Београд: ауторско издање, 2005.
- Голубовић, Видосава. Тутњевић, Станиша (ур). *Српска авангарда у њериодици*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996.
- Димитријевић, Коста. *Илија М. Пејровић – животи, дело, избор њоезије*. Пожаревац: Браничево, 1969.
- Јешић, Недељко. „Дан – обрачун са књижевном традицијом“. *Књижевна историја*. 5. 20 (1973): 651–684.
- Милинковић, Јелена. „Књижевни Јуџи: женско лице рата“. *Први светски рат и словенске књижевности*, ур. Б. Андоновска и С. Бараћ. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021, 289–305.
- Милинковић, Јелена. *Женска књижевност и њериодика: Мисао (1919–1937) у контексту феминистичких часописа*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2022..
- Минић, Рената. „О Илији М. Петровићу, писцу, професору, револуционару и библиотекару“. *Закони: годишњак Историјског архива Пожареваца*. 4. 4 (2015.): 216–223.
- Обрадовић, Драгана. „Библиографија часописа Дан“. *Глас библиотеке*. 27 (2021): 53–76.
- Обрадовић, Драгана и Миљановић, Снежана. „Културни рад и утицај жена у послератној књижевности и њихова заступљеност у часопису Дан“. *Археон. Часопис Архива Војводине*. 4. 4 (2021): 267–377.
- Пеневски, Зоран. *Елеија о белој девојчици*. Београд: Лагуна, 2023..
- Свирчев, Жарка. „Југославенска жена – форум модерне списатељице“. *Књиженство*. 5. 5 (2015): Web
- Свирчев, Жарка. „Феминистичке студије периодике и авангарда“. *Књижевна историја*. 177. 54 (2022.): 145–166.
- Симић, Зорана. „Уреднице периодике: род и вокација“. *Књижевна историја*. 178. 54 (2022): 145–163.
- Симић, Зорана. „Модернистичка субјективност и проза Анђелије Лазаревић“. *Модернизам и авангарда у југословенском контексту*, ур. Б. Андоновска, Т. Брлек, А. Видић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021, 43–64.
- Симић, Миловановић, Зора. *Сликаре у српској уметности*. Београд: Слобода, 1938. *Српкиња: њезин животи и рад, њезин културни развјетак и њезина народна уметност до данас*. Ириг: Добротворна задруга Српкиња 1913.

Хаџић, Зорица. „Анђелија Лазаревић, заборављена књижевница и сликарка“. Поговор. *Говор ствари*, Београд: Службени гласник, 2011, 153–168.

Црњански, Милош. „Послератна књижевност“. *Есеји и прикази*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1991, 16–42.

Simić, Zorana. „Katarina Bogdanović i Mileva Milojević kao urednice i saradnice jugoslovenskog feminističkog časopisa *Ženski pokret* (1920–1938)“. *Часопис Женски покрет (1920–1938): зборник радова*, ур. Ј. Милинковић, Ж. Свирчев, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021а, 69–84.

Stojanović Pantović, Bojana. *Pesma u prozi ili prozaida*. Београд: Службени гласник, 2012.

Jelena Milinković

The Avant-garde Magazine Dan [Day]: The Editorship of Ksenija Atanasijević and The Case of Anđelija Lazarević

Summary

This paper presents the magazine *Dan [Day]* (1919–1920), founded in Belgrade immediately after the First World War. Previous research has recognized the magazine as the first avant-garde periodical in Serbian literature. The paper shows how its importance is even more obvious when it is placed on the diachronic scale of the magazines it is surrounded by, such as *Književni jug*, *Misao* and avant-garde periodicals of the '20s and '30s. The additional importance of the magazine is recognized in its openness towards female authorship. The first part of the study focuses on the avant-garde nature of the magazine from the perspective of the history of periodicals. In the second part, the focus is on its femininity. In this context, two significant points are recognized which are the subject of analysis: 1) the editorial work of Ksenija Atanasijević and 2) the contributions of Anđelija Lazarević.

Keywords: *Dan [Day]* (1919–1920), avant-garde magazines, modernism, Ksenija Atanasijević, Anđelija Lazarević

Примљено: 6. 6. 2024.

Прихваћено: 3. 7. 2024.